

Adomas Butrimas

Telšiai: sakralinis kompleksas
Insulos kalvoje

Telšiai: the Sacral Ensemble
on Insula Hill

Adomas Butrimas

Telšiai: sakralinis kompleksas Insulos kalvoje

Telšiai: the Sacral Ensemble
on Insula Hill

Vilniaus dailės akademijos leidykla 2008

UDK 726(474.5)(091)
Bu412

Knygos leidimą rėmė:

LIETUVOS TŪKSTANTMEČIO
MINĖJIMO DIREKCIJA

LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS RESPUBLIKOS KULTŪROS IR SPORTO RĖMIMO FONDAS
KULTŪROS PAVELDO DEPARTAMENTAS PRIE KULTŪROS MINISTERIJOS
TELŠIŲ RAJONO SAVIVALDYBĖ

Recenzavo:

dr. Dalia Klajumienė
dr. Jonas Boruta SJ

© Adomas Butrimas, 2008
© Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008
ISBN 978-9955-854-02-9

Turinys

Švyturys ant kalno / 8
Insulos kalva. Archeologinė praeitis / 14
Buvusio bernardinų vienuolyno, jo bažnyčios, mokyklos, kunigų seminarijos ir Vyskupų rūmų kompleksas / 18
Lietuvos šv. Kazimiero bernardinų provincija / 22
Bernardinų vienuolyno fundacija, fundatoriai, medinio vienuolyno ir bažnyčios statybų apžvalga / 26
Mūrinio bernardinų vienuolyno ir bažnyčios statyba bei jos fundatoriai / 42
Mūriniai vienuolyno rūmai / 50
Ūkinė vienuolyno dalis / 62
Sielovadinė vienuolyno veikla / 66
Pamaldumo tradicijos / 68
Mokykla ir biblioteka / 72
Parapijos bažnyčia ir jos remontai 1853–1926 m. / 92
Pagrindiniai bažnyčios architektūros ir interjero bruožai / 104
Altoriai ir sakykla / 122
Šv. Antano altorius ir paveikslas / 152
Vargonai / 168
Liturginiai indai ir relikvijoriai / 170
Vyskupijos katedra nuo 1926 m. / 200
Kunigų seminarija ir jos pastatas / 216
Vyskupų rūmai / 240
Sukilimų ir rezistencijos sąjūdžių verpetuose / 254
Šaltiniai ir literatūra / 266
Priedai:
Privilegijų tekstai originalo kalba / 270
Privilegijų tekstų vertimai į lietuvių kalbą / 280

Contents

- Lighthouse on the Hill / 9
- Insula Hill: the Archaeological Evidence / 15
- The former Telšiai Bernardine Convent Complex with its church, school, Telšiai Seminary and Episcopal palace / 19
- The Lithuanian St Casimir Bernardine Province / 23
- The foundation of the Telšiai Bernardine Priory, its founders and a review of the buildings of the wooden priory and church / 27
- The Construction and patrons of the brick monastery and church / 43
- The monastery building / 51
- The Monastery Economy / 63
- Pastoral Activity / 67
- Traditional Devotions / 69
- The school and library / 73
- Telšiai parish church and repair work on it 1853–1926 / 93
- The main features of the church's architecture and interior / 105
- The Altars and Pulpit / 123
- The Altar and Painting of St Anthony / 153
- The Organ / 169
- Liturgical vessels and reliquaries / 171
- Telšiai Cathedral since 1926 / 201
- The Telšiai Seminary and its building / 217
- The episcopal palace / 241
- In the throes of Uprisings and Resistance / 255
- Bibliography / 266
- Additional information / 270

ŠVYTURYS ANT KALNO

Kodėl kalnas, ant kurio stovi Telšių katedra, vadinamas Insula, išvertus iš lotynų kalbos – sala? Senajame Testamente Salomis vadinti pasaulio pakraščiai, užkampiai. Telšių vyskupija, Žemaičių žemė, vakarinis Lietuvos valstybės pakraštys – gal todėl Žemaičių žemės vyskupo katedrai pridera stovėti ant Lietuvos valstybės pakraštį primenančios Insulos kalvos?

O gal teisesnis pirmasis Telšių vyskupas Justinas Staugaitis, taip apibūdinęs ir savo gyvento laiko Telšius: būtent katedros kalva – specifinė sala. Jo pirmieji įspūdžiai įžengiant į Telšius tokie: „Štai ir Telšių bažnyčios bokštas. Netrukus privažiavome ir patį miestą. Miesto padėtis labai graži. Man skiriama katedra ir antroji Telšių bažnyčia, kuri tuomet dar tebetarnavo rusams stačiatikiams, stovi ant aukštų kalnelių, nuo jų į pietų pusę čia pat liūliuoja gana didelis Masčio ežeras. Viena bažnyčia nuo kitos atstu apie pusę kilometro. Tą tarpą užima pagrindinė miesto dalis, bemaž išimtinai žydų apgyventa. Apie vadinamąją cerkvę, kuri stovi ant kalnelio, įvažiuojant į Telšius iš rytų pusės gana gražus parkas, kadaise buvusios katalikų kapinės <...>. Nuo buvusių tėvų bernardinų bažnyčios, dabar virtusios Telšių diecezijos katedra, į vakarus nusidriekęs miestas, bet jau daug švaresnis <...>. Čia namai, tiesa, visi mediniai, bet švarūs, tarp daržų ir sodų išsimėtę. Tai katalikų kvartalas“ [Staugaitis J. *Mano atsiminimai*. LKMA, Vilnius, 2006, p. 324–325]. Taigi visa senųjų Telšių pakalnė buvo judėjų tikėjimo išpažinėjų jūra, o toje jūroje Insulos kalva su priekalnėmis, krikščionių gyvenama sala. Ir toje saloje kaip švyturys iškilusi Telšių vyskupijos katedra.

Kai žvelgiame į Telšių miesto panoramą ir matome virš senų ir naujų šio miesto pastatų – namų bei namelių iškilusią kalvą su balta Katedra ir vyskupo kankinio Vincento Borisevičiaus vardu pavadintą kunigų seminariją, nejučiomis prisimename žodžius iš Evangelijos pagal Matą, vadinamojo Kalno pamokslo žodžius: „Neįmanoma nuslėpti miesto, kuris pastatytas ant kalno. Ir niekas nevožia indu degančio žiburio, bet stato jį į žibintuvą, kad šviestų visiems, kas yra namuose. Taip tešviečia ir jūsų šviesa žmonių akivaizdoje, kad jie matytų gerus jūsų darbus ir šlovintų jūsų Tėvą danguje“ [Mt 5, 14–16].

LIGHTHOUSE ON THE HILL

Why is the hill, on which Telšiai cathedral is erected, called Insula, meaning “an island” in Latin? In the tradition of the Old Testament all the most remote suburbs of the world, its lanes and alleys, were called Islands. The Telšiai See and the land of Samogitia itself mark the Western margin of the Lithuanian State – so maybe it is for this reason that the cathedral of the Samogitian Bishop stands on the Insula hill reminiscent of the border of the Lithuanian State?

Or probably Justinas Staugaitis, the first bishop of Telšiai, is more correct when he treats the whole town of Telšiai as a cathedral hill, a peculiar island. Bishop describes his first impressions on the day of his first arrival to Telšiai in the following way: “There it is, the Tower of the Telšiai church. [After seeing it] it does not take us very long to reach the town itself. The way the town is situated I find very beautiful. The cathedral which is appointed to me and the other church, that belonged to the Orthodox back then, stand on steep hills and you also see a rather big lake of Mastis waving if you look southwards. There is a half-kilometre distance between the churches, and this territory, the main part of the town, is almost entirely populated by the Jews. If one arrives to Telšiai from the Eastern side one finds that the so-called Orthodox church, that stands on the hill, is surrounded by a rather beautiful park, a former Catholic cemetery <...>. To the west from the church of the Bernardine fathers, now turned into the Telšiai diocese church, spreads a much cleaner part of the town <...>. Here the houses, it is true, are all wooden, but very clean, straggled among the gardens. This is the Catholic quarter.” [Staugaitis J. *My memories*. LKMA, Vilnius, 2006, p. 324–325] Thus the whole downhill of the old Telšiai was the Judaic sea and in this sea there was an Insula hill with its foothills, an island inhabited by the Christians. And in this island the Telšiai cathedral stood as a lighthouse.

When one looks at the panorama of the Telšiai town, above the old and the new buildings – the houses and the cabins – one sees the hill with the white cathedral and the theological seminary named after a martyr bishop Vincetas Borisevičius and one is insensibly reminded of the phrase from the Gospel of Matthew, of the words from the Sermon on the Mount: “A city set on a mountain cannot be hidden. Nor do they light a lamp and then put it under a bushel basket; it is set on a lampstand, where it gives light to all in the house.

Ilga ir sudėtinga Kristaus įžiebto tikėjimo įsitvirtinimo Žemaičių žemėje istorija. Karingi mūsų protėviai, ypač kuršiai, neužsidegė noru priimti šv. Ansgaro Skandinavijos bei rytinio Baltijos kranto vikingams taikiai skelbtos Evangelijos, nepriėmė nė apsikrikštijusio karaliaus Mindaugo. Porą šimtmečių įsitvirtinę medinėse pilyse, pastatytose savo kalvų viršūnėse, priešinosi Vokiečių ordino riterių bandymams kardu ir ugnimi, t. y. su Evangelija nesuderinamu būdu, krikščioninti paskutinius Europos pagonis. Ir tik 1413–1417 m. Lietuvos valdovų Vytauto ir Jogailos raginami žemaičiai tapo krikščionimis, dar kartą Konstancos Visuotiniame Bažnyčios Susirinkime pareiškę, kad ligi tol jie buvo krikštijami su krikščionišku tikėjimu nesuderinamu būdu, o dabar, savų valdovų Vytauto ir Jogailos raginami, jie noriai atveria savo namus ir širdis Evangelijos šviesai.

1417 m. Konstancos Visuotinio Bažnyčios Susirinkimo nutarimu buvo įsteigta Medininkų (arba Žemaičių) vyskupija, jos pirmoji katedra Vytauto buvo pastatyta dabartiniuose Varniuose, gausiai apgyventame slėnyje, apsuptame ežerų, pelkių, miškų ir kalvų, ant kurių apsaugai stovėjo medinės žemaičių pilys. Šioje saugioje ir gražioje gyvenvietėje Žemaičių vyskupijos katedra išbuvo iki pat 1864 m., kol rusų caro nutarimu Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius iš senojo vyskupijos centro buvo ištremtas į vyskupijos pakraštį – Kauną, kur Kauno gubernatoriaus pašonėje caro valdžiai lengviau buvo sekti kiekvieną šio drąsaus vyskupo žingsnį. Taip Žemaičių vyskupija iš Kauno buvo valdoma iki 1926 m., kai vietoj caro valdžios labai išplėstos Žemaičių vyskupijos, prie jos prijungus didžiąją dalį aukštaičių, buvo sudarytos trys: Kauno arkivyskupija, Panevėžio ir Telšių vyskupijos. Senoji pastarosios vyskupijos sostinė Varniai valdžios pastangomis buvo nugyventa iki eilinio provincijos miestelio, neturinčio geresnio susisiekimo su tuometine laikinąja Lietuvos sostine Kaunu. Taigi planuodami naująsias vyskupijas popiežiaus atsiųstas apaštalinis vizitatorius palaimintasis Jurgis Matulaitis ir tuometinis Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministras kun. Mečislovas Reinys (vėliau arkivyskupas ir kankinys) žemaičių gyvenamai vyskupijai sostine parinko apskrities centrą – Telšių miestą, kurį su Kaunu jungė tuomet iki Telšių jau nutiestas Kauno–Klaipėdos geležinkelis. Be to, ir senoji Žemaičių vyskupijos sostinė Varniai priklausė Telšių apskričiai. Popiežius Pijus XI ant Insulos kalvos stovinčią, kadaise buvusią pranciškonų observantų (Lietuvoje vadintų bernardinais) bažnyčią paskyrė Telšių vyskupijos katedra. Nors ji buvo per maža didelei Telšių vyskupijai, tačiau geografinė padėtis labai tinkama – ant aukšto kalno iškilusi ir plačiai apylinkei lyg švyturys švie-

Just so, your light must shine before others, that they may see your good deeds and glorify your heavenly Father." [Matthew, Chapter 5, 14–16].

Long and complicated is the history of anchoring the Faith inspired by Christ in the land of Samogitia. Our militant ancestors, Curonians in particular, were not inflamed with desire to accept the peaceful evangelization of St Ansgar that he was practicing with the Vikings of Scandinavia and the Eastern shore of the Baltic sea, nor did they accept the baptized king Mindaugas. Entrenched in the castles built on the hills of their neighbourhood for two hundred years they resisted the attempts of the knights of the German orders to baptise the last pagans of Europe with the help of the sword and fire, i.e. in the way incompatible with the Gospels. Only as late as in the years 1413–1417, urged by Lithuanian rulers Vytautas and Jogaila, the Samogitians became Christians. However, just before they did, in the Council of Constance they protested they were evangelized in a way incompatible with the Gospel, but now, urged by their rulers Vytautas and Jogaila, they are willingly opening their homes and their hearts to its light.

In 1417 under the decree of the Council of Constance the Medininkai (Samogitian) See was founded and its first cathedral was built by Vytautas in the place of the present-day Varniai – in the densely populated valley, surrounded by lakes, swamps, woods and hills, bearing wooden Samogitian defence castles. The Samogitian See cathedral remained in this safe and picturesque place until as late as 1864, when Russian tsar gave order to expel Motiejus Valančius, the Bishop of Samogitia, from the old centre of the See to its margin, the town of Kaunas. Kaunas was then a seat for the Governor and a more convenient place for tsarist authorities to observe every move of the brave bishop. In such a way the Samogitian See was governed from Kaunas until 1926, when the Samogitian See, much expanded by the tsarist government by joining a larger part of Upper Lithuania to it, was split into three new units: the Kaunas See, the Panevėžys See and the Telšiai See. One of the little towns in the latter unit, Varniai, the former capital of the See, by the efforts of the government turned into ordinary provincial town without a satisfactory means of communication with Kaunas, a provisional capital of Lithuania. Therefore when planning the new dioceses the blessed Jurgis Matulaitis, an apostolic visitator sent to Lithuania by Pope, and Rev. Mečislovas Reinys, the then Minister of Foreign Affairs of the Republic of Lithuania (later on – an archbishop and a martyr) chose the town of Telšiai for a capital of the See; the Telšiai town was then the centre of the district, connected to Kaunas by the already-built Kaunas–Klaipėda railway. Besides that, Varniai, the old capital of the Samogitian See, also belonged to the Telšiai district. The church on the Insula hill, formerly a Franciscan Observant (that were called Bernardines in Lithuania) church, was appointed the cathedral of the Telšiai See by the Pope

čianti, rodanti Žemaičių žemės krikščionims teisingą gyvenimo ke-
lionės kryptį dvasinių sumaiščių ir istorinių išbandymų laikais. Tokie
švyturiai buvo ir pirmieji Telšių vyskupijos ganytojai – Justinas Stau-
gaitis, Vasario 16-osios Akto signataras, drąsus katalikų veikimo lais-
vės gynėjas tautininkų autoritarinio režimo metais, pirmas iš Lietu-
vos vyskupų 1941 m. pasmerkęs nacių ir jų pakalikų vykdytą žydų
naikinimo akciją, jo įpėdinis vyskupas kankinys Vincentas Borisevi-
čius, drąsiai gynęs ir gelbėjęs visus nacių ir sovietų režimo persekio-
tus žmones, nesutikęs talkinti ateistinei sovietų valdžiai naikinant
katalikų tikėjimą žemaičių širdyse, už tai sovietinių budelių 1946 m.
sušaudytas, ir jo pagalbininkas, po jo arešto valdęs Telšių vyskupiją
vyskupas Pranciškus Ramanauskas – politinis kalinys. Tai XX a. tikė-
jimo liudytojai, Dievo ir Tėvynės meilės švyturiai, iš Telšių katedros
švietę ne tik Žemaičių žemei ir Lietuvai, bet ir visam krikščioniškam
pasauliui.

Žvelgiant į Telšių katedrą ant Insulos kalno ir prisimenant trumpą,
bet reikšmingą jos, kaip Žemaičių žemės dvasinio centro, kelią, ir
norisi šlovinti Dievą, dangaus ir žemės Kūrėją, žmonijos istorijos
Valdovą Senojo Testamento poetų bei psalmininkų žodžiais:

„Savo ištikima meile vedei savo tautą, kurią Tu išpirkai, savo jėga
juos lydėjai į savo šventąją buveinę“ [Iš 15, 13]. „Tu juos įvedei ir pa-
sodinai savo paveldo kalne toje vietoje, kurią padarei savo buveine,
šventovėje, kurią pastatė Tavo rankos“ [Iš 15, 17]. „Jo šventasis kalnas,
aukštas ir gražus visos žemės džiaugsmas“ [Ps 47, 3]. „Viešpats yra
karalius! Tedžiūgauja žemė, tedžiūgauja net tolimosios salos!“ [Ps 97,
1]. „Pridera Tau, Dieve, šlovės giesmę šventajame Siono kalne giedo-
ti“ [Ps 65, 2]. „Sotinsimės Tavo namų palaima, šventu Tavo šventyklos
grožiu“ [Ps 65, 5].

Žemaičio telšiškio prof. Adomo Butrimo knyga padės mums at-
sekti, kaip per šimtmečius istorijos Valdovas, pasitelkęs įvykius ir
įvairiais laikais gyvenusius žmones, paruošė mums, XXI a. žemaičiams,
šią nuostabią šventovę, kad ja galėtume ne tik gėrėtis, bet ir joje sem-
tis šviesos ir dvasinės stiprybės, nepasiklysdami savo laikų gyvenimo
keliuose ir kryžkelėse.

Telšiai, 2008 metų Velykos

*Jonas Boruta SJ
Telšių vyskupas*

Pius XI. Although it was obviously too small for a rather large Telšiai See, its location was excellent – towering a high hill, shining for a vast vicinity as a lighthouse, showing Samogitian Christians the right direction for a life journey in the times of spiritual turmoil and historical trials. Much spiritual light was emanated also by the first shepherds of the Telšiai See – Justinas Staugaitis, the signatory of the Independence act of the 16th of February and the brave defender of the Catholic freedom in the times of the authoritarian regime of the nationalists, who was the first among Lithuanian bishops to condemn in 1941 the Jew-baiting and extermination actions by Nazis and their henchmen; his heir a martyr-bishop Vincentas Borisevičius, who defended and saved bravely all those persecuted by the Nazi and the Soviet regimes and who disagreed to serve the atheist Soviet government in erasing the Catholic faith from the hearts of the Samogitians, shot to death by the Soviets in 1946; and the bishop Pranciškus Ramanauskas, his assistant, who administered the See after Borisevičius' arrest, imprisoned for political reasons. These are the great men, bearing testimony of faith in the 20th century, the luminaries of the love of God and love for their Homeland, who shone from the Telšiai cathedral not just for the land of Samogitia and Lithuania, but also for the whole Christian world.

Looking at Telšiai Cathedral on the Insula hill and memorizing its short but significant way of a spiritual centre for the Land of Samogitia one is driven by desire to worship God, the Creator of heaven and earth, the Ruler of human history, with the words of the Old Testament poets and psalmists:

“In your unfailing love you will lead the people you have redeemed. In your strength you will guide them to your holy dwelling.” (Exodus 15, 13), “You will bring them in and plant them on the mountain of your inheritance— the place, O LORD, you made for your dwelling, the sanctuary, O Lord, your hands established.” (Exodus 15, 17), “How awesome is the LORD Most High, the great King over all the earth!” (Psalm 47, 2), “The LORD reigns, let the earth be glad; let the distant shores rejoice.” (Psalm 97,1), “Praise awaits you, O God, in Zion; to you our vows will be fulfilled.” (Psalm 65, 1), “We are filled with the good things of your house, of your holy temple.” (Psalm 65, 4).

This book written by a Samogitian professor Adomas Butrimas, born in Telšiai, will help us to see how the Ruler of history, by using the events and people of various times, has prepared for us, the Samogitians of the 21st century, this wonderful sanctuary not just for admiring it, but also for drawing from its spiritual light and force for us not get lost in the roads and not to get disoriented at the crossroads of our own times.

Telšiai, Holy Easter of 2008

*Jonas Boruta SJ
Bishop of Telšiai*

Butrimas, Adomas

Bu412 Telšiai: sakralinis kompleksas Insulos kalvoje = Telšiai: the Sacral Ensemble on Insula Hill / Adomas Butrimas. – Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2008. – 288 p.: iliustr.

Bibliogr.: p. 266–268.

ISBN 978-9955-854-02-9

UDK 726+7.04](474.5)(091)

Adomas Butrimas

Telšiai: sakralinis kompleksas
Insulos kalvoje

Telšiai: the Sacral Ensemble
on Insula Hill

Redaktorė / Copy Editor BRONĖ VINEVIČIENĖ

Korektorė / Proofreader TERESĖ VALIUVIENĖ

Vertėjai / Translators STEPHEN ROWELL, ARŪNAS GELŪNAS

Dailininkas maketuotojas / Designer MARTYNAS GINTALAS

Fotografas / Photographer PRANCIŠKUS BALČIŪNAS, kai tekste nenurodyti kiti autoriai

Tiražas 2000 egz.

Vilniaus dailės akademijos leidykla,

Dominikonų g. 15, LT-01131 Vilnius

Tel. (+370 5) 279 10 15, faks. (+370 5) 210 54 44

El. paštas leidykla@vda.lt

www.leidykla.vda.lt

Spausdino UAB „Logotipas“